

TRIANON ÉS A MAGYAR FELSŐOKTATÁS I.

Szerkesztette Ujváry Gábor, közreműködött Ligeti Dávid
Veritas könyvek 15.

Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2018, 375 lap

1918 őszén 23 állami fenntartású felsőoktatási intézmény működött Magyarországon. Ezek közül három-négy hónap múlva 10 az új határokon kívülre került. Az ugyancsak működő 23 római és görögkatolikus tanintézet közül 12 az utódállamok területéhez került. Ide nem számítottuk bele a szerzetesrendek által fenntartott felsőfokú intézményeket. A 13 egyéb felekezetekhez tartozó intézet közül 7 jutott az új határokon túlra. Vagyis az 1918 őszén létező összesen 59 intézményből 29 került el Magyarországtól. Gyakorlatilag a felsőoktatási intézmények fele, amelyekre korábban annyi fejlesztést fordított a magyar állam, elveszett.

Néhány intézmény, mint ismeretes, a megkisebbedett országba menekült. A Kolozsvári Egyetem Szegedre, a Pozsonyi Egyetem később Pécsre, a Selmecbányai Főiskola Sopronba, az Eperjesi Evangélikus Jogakadémia Miskolcra, a Máramarosszigeti Református Jogakadémia előbb Hódmezővásárhelyre, majd végül Kecskemétre költözött, de lényegében mindenütt csaknem a nulláról kellett újrakezdeni a munkát.

Már ezek a tények is elegendőek ahhoz, hogy a magyar történetírás fokozott figyelemmel vizsgálja Trianonnak a magyar felsőoktatás átalakulására gyakorolt hatását. 1945 után évtizedeken keresztül ezt nem tárgyalta a magyar történettudomány, elsősorban politikai okokból, és nyilván azért sem, hogy ez ne sértse az utódállamok érzékenységét. A Veritas Történetkutató Intézet és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség korábban megállapodást kötött arról, hogy közösen próbálják meg e kérdés tudományos vizsgálatát, elsősorban az egyetemi levéltárakban megmaradt hiteles források, de más dokumentumok felhasználásával is. A fenti címmel megjelent kötet azoknak az előadásoknak szerkesztett anyagát tartalmazza, amelyek 2017. december 4-én, egy közös konferencián hangzottak el. A kötet 16 tanulmányt tartalmaz, amelyek részben az előzményekkel, részben Trianon következményeivel foglalkoznak.

Az egész projektet és a téma feldolgozását kiemelten fontosnak tartom, mert főleg az 1918–1923 közötti korszak feltártsága messze elmarad más időszakok feldolgozottságától. A Klebelsberg kor kultúrpolitikája már a rendszerváltás óta alaposan feltárássá került, több oldalról is.¹ A korszak legkényesebb témája természetesen a *numerus clau-*

¹ LADÁNYI Andor, *Klebelsberg felsőoktatási politikája* (Budapest, 2000); UJVÁRY Gábor, „Egy európai formátumú államférfi”: *Klebelsberg Kuno (1875–1932)* (Pécs–Budapest, 2014).

sus törvény és ennek érvényesülése. Ennek is gazdag irodalma van,² de az eredeti egyetemi forrásokot, főleg az anyakönyveket részletesen még csak kevesen tanulmányozták át. Hasonlóan izgalmas kérdés az egyetemi ifjúsági mozgalmak ügye, méghozzá a századfordulótól kezdve, mert ezekről 1945-től a közelmúltig csak baloldali narratívában születtek munkák.³ Ezekkel a kötetekkel csak az a baj, hogy mindig a szerzők döntenek el, hogy melyik mozgalom „haladó” és melyik nem. Nem baloldali kontextusban szinte napjainkig alig születtek munkák, de az utóbbi évtizedben itt is változások következtek be.⁴ Meg kell említenem azt is, hogy az elmúlt években keletkezett új egyetemtörténeti monográfiák a korábbiaknál sokkal objektívebben mutatják be ezt a korszakot is.⁵

A kötet bevezető tanulmánya Ligeti Dávid *„Kereszt az egyetemen: Az 1900/1901 évi keresztmozgalom története”* mindjárt magasra teszi a lécet, hiszen egy olyan – elvileg ismert – témát dolgoz fel, amelyről eddig csak egyoldalú ismertetéseket olvashattunk.⁶ A tanulmány korabeli források alapján pontosan mutatja meg a századforduló körül kialakult magyarországi „kulturharc” mintegy indító eseményét, hátterét és lefolyását. Ez annál inkább érdekes, mivel elmondható, hogy ez a „kulturharc” a magyar társadalomban napjainkig sem nyugodott le, sőt állíthatjuk, hogy ugyanúgy megtalálható, mint egy évszázaddal ezelőtt.

Az első világháború alatt és sokáig utána is, meghatározó társadalmi kérdés volt a diáknyomor, amely katalizátora volt számos társadalmi mozgalomnak. Ehhez nyújt adalékot Király Sándor *„Szociális krízis a Debreceni m. kir. Tudományegyetemen Trianon árménykában”* című írása. A tanulmányból plasztikus képet kapunk a hallgatóság lakhatási, étkezési, egészségügyi problémáiról, azokról a fizikai és lelki traumákról, amelyek között a korszak diákjainak tanulniuk kellett. Az egyetemi nyomor megdöbbentő példája az,

² Például KOVÁCS M. Mária, *Törvénytől sújtva: A numerus clausus Magyarországon 1920–1945* (Budapest, 2012); HARASZTI György, „Kényszerperegrináció az első világháború után”, in BORSI-KÁLMÁN Béla, szerk., *Homályzónák: Felvilágosodás és liberalizmus: Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára* (Budapest, 2000); KARÁDY Viktor, *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)* (Budapest, 1997).

³ SZABÓ Ágnes, szerk., *A haladó egyetemi ifjúsági mozgalmak Magyarországon 1918–1945* (Budapest, 1978); TÖMÖRY Márta, *Új vizeken járok: A Galilei Kör története* (Budapest, 1960); újabban CSUNDERLIK Péter, *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták: A Galilei Kör története (1908–1919)* (Budapest, 2017).

⁴ A diákmozgalmak ügyében új szemléletű és fontos munkák: VICZIÁN János, *Diákelet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken 1914–1919*; UJVÁRY Gábor, „Egyetemi ifjúság és katolicizmus a »neobarokk társadalomban«: A Foederatio Americanáról”, in UJVÁRY Gábor, *A harmincharmadik nemzedék* (Budapest, 2010), 413–493; KEREPESZKI Róbert, *A Turul Szövetség 1919–1945* (Máriabesnyő, 2012); VARGA Júlia, „Politikai küzdelmek a századfordulón a budapesti Egyetemi Körben (1888–1899)”, in DRASKÓCZY István, VARGA Júlia és ZSIDI Vilmos, szerk., *Universitas – Historia: Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére* (Budapest, 2018), 475–487.

⁵ Például SZÖGI László, szerk., *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002* (Budapest, 2003); OROSZ István és ifj. BARTA János, szerk., *A Debreceni Egyetem története 1912–2012* (Debrecen, 2012); *Az erdészeti felsőoktatás 200 éve: Emlékkönyv Selmechánya 1808 – Sopron 2008*, 1–3. (Sopron, 2008).

⁶ SZABÓ Miklós, „Az 1901-es egyetemi »kereszt-mozgalom«”, *Történelmi Szemle* 4. sz. (1970): 483–516.

amit a szerző eredeti források alapján leír, miszerint 1918 májusában Bernolák Nándor jogi kari dékán, az egyetem első választott rektora – mivel cipői javításához már hónapok óta nem volt kapható talpbőr – bejelentette, hogy „*kénytelen vagyok hivatalos működésemet felfüggeszteni, mert mezítláb az egyetemre nem járhatok!*” Ennél plasztikusabban talán nem is lehet ábrázolni azt a helyzetet, ami a magyar egyetemeken 1918 és 1921 között kialakult.

A kötet tanulmányai között több is foglalkozik a határon túlra került területek magyar iskolarendszerével, illetve az onnan elmenekült egyetemi hallgatók kérdésével. Dévavári Zoltán „*Oktatáspolitikai a Délvidéken – a magyar iskolarendszer leépítése és felszámolása*” című tanulmánya mutatja be a Jugoszláviához került magyar iskolák fokozatos ellehetetlenítésének folyamatát. Ez olyan kérdés, amelyet érdemes lenne valamennyi elcsatolt területen megvizsgálni, mert érdekes, hogy az utódállamok sokszor hasonló módszereket alkalmaztak a magyar oktatás visszaszorítására. Ennek egyik tipikus formája volt a diákok névelemzése, aminek alapján, akinek délszláv hangzású neve volt, az nem mehetett magyar iskolába. Ezt a módszert egyébként Romániában is alkalmazták. Ugyancsak szerb és román együttes módszer volt az, hogy a zsidó vallásúaknak is megtiltották a magyar iskolákba való beiratkozást. A dualizmus végére a magyarországi zsidóság óriási többsége elmagyarosodott, és ezt egyik utódállam sem nézte jó szemmel. Az Eperjesi Evangélikus Jogakadémia felszámolásának egyik oka volt pl., hogy nagyszámú zsidó hallgatója a magyarságot erősítette, és egy ilyen intézményre nem volt szüksége az új csehszlovák államnak. Ugyancsak e témakörbe tartozik Vajda Tamás tanulmánya „*A Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFE), valamint a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (DEFHE) szegedi működése*” címmel. A kérdés azért érdekes, mert 1918 után a háborúból visszatért katona-hallgatók mellett, az elcsatolt területekről elmenekült közalkalmazottak és más családok gyermekei is a megmaradt magyar egyetemekre igyekeztek beiratkozni. A korszak kutatói, különösen 1945 után, de még ma is hajlamosak megfélekedezni arról az elképzelhetetlen traumáról, ami a magyarságot és ezen belül az egyetemista korba lépő magyar ifúságot érte ezekben az években. Ezen tények, de érzések megértése nélkül nem lehet hiteles történetet írni ezekről az évekről. A tömegesen elmenekült diákok egyesületei szinte valamennyi hazai felsőoktatási intézményben létrejöttek és bizonyos érdekes doktori disszertáció témája lehetne ezek feldolgozása. Hozzáteszem, ez a kérdés 1938 és 1944 között újra napirendre került, csak akkor a visszacsatolt területekről érkező egyetemi hallgatók kapcsán.

A két háború közötti felsőoktatás-politikáról két tanulmányt olvashatunk a kötetben. Ujváry Gábor „*Klebersberg Kuno és a Trianon utáni magyar felsőoktatás-politika*” című írásában az újabb kutatási eredményeket, ideértve saját külföldi és hazai forrásfeltárását,⁷ foglalja össze a klebersbergi tudomány- és felsőoktatás-politika bemutatá-

⁷ UJVÁRY GÁBOR, *Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika: Klebersberg Kuno és a Bécsi Magyar Történelmi Intézet* (Győr, 1996); K. LENGYEL ZSOLT, NAGY JÓZSEF ZSIGMOND és UJVÁRY GÁBOR, szerk.,

sával. Dévényi Anna „*Nemzetnevelés – oktatáspolitikai válasz a Trianon krízisre*” című tanulmányában azokról a tervekről és törekvésekről szól, amelyek a 20. század elejére kialakult ideológiai zűrzavart és a Trianon utáni sokkhatást igyekezett kezelni. Többek között Kornis Gyula gondolataira utalva érdekesen mutatja be, hogy a nemzetnevelési programban „*a helyreállítás-megőrzés helyett már a reformálás, még helyesebben a modernizálás-korszerűsítés került fókuszba*”. Itt jegyezhető meg, hogy érdemes a kutatók figyelmébe ajánlani az 1936. évi Országos Felsőoktatási Kongresszus kiadott jegyzőkönyveit, amelyek többek között e kérdést éppen a felsőoktatás szempontjából elemezte.⁸ E témakörhöz kapcsolódik Szécsényi András írása „*Az egyetemi bajtársi egyesületek revíziós propagandája Trianon után*” címmel. Ebben az országos jellegű Turul Szövetség, a műegyetemi Hungaria Magyar Technikusok Egyesülete, a katolikus jellegű Foederatio Emericana és a legitimista Szent István Bajtársi Egyesület nemcsak revíziós tevékenységét ismerteti, de bemutatja a köztük lévő hasonlóságokat és különbségeket is. Idekapcsolható Osváth Zsolt tanulmánya, aki Rerrich Béla munkásságát elemzi. Rerrich a Kertészeti Tanintézet igazgatója volt 1919 februárjától, akit a Tanácsköztársaság alatt felmentettek állásából, majd 1919 augusztusában újra átvette az intézet vezetését. A tanulmány e szakoktatási intézmény példáján mutatja be az 1919 utáni átalakulás folyamatát.

A kötet 16 tanulmányának fele egyetlen kérdést jár körül, ez pedig a máig az érdeklődés középpontjában lévő *numerus clausus* problémája. Batalka Krisztina a műegyetemi felvételi korlátozásokról, Hollósi Gábor Bernolák Nándor javaslatairól a törvény nemzetgyűlési vitájában, Gali Máté a magyar közélet *numerus clausus*szal kapcsolatos reflexióiról, Veszprémy László Bernát a *numerus clausus* fogadtatásáról a hazai zsidó sajtóban ír, míg Orosz László ugyancsak a *numerus clausus* kérdését vizsgálja a Bangha-féle katolikus sajtóban. Joó András a *numerus clausus* francia megítéléséről és annak genfi tárgyalásairól ír, Debreceni Péter a *numerus clausus* kérdését hasonlítja össze a lengyel és magyar felsőoktatásban. Haraszi György az első világháború utáni kényszerperegínációról írt tanulmányt.

Nincs módunk mindegyik írás részletes bemutatására és értékelésére, de annyit megállapíthatunk, hogy valamennyi új levéltári források feltárásával, a hazai és nemzetközi sajtóanyag felhasználásával, valamint az újabb nemzetközi szakirodalom ismeretében készült, és így új adatokkal egészíti ki a *numerus clausus*ról való tudásunkat. A téma kényes volta miatt nagyon fontos, hogy a kérdéssel foglalkozó történések szigorúan a tények alapján vizsgálódjanak, és azokból vonjanak le következtetéseket. A nyilvánvalóan igazságtalan törvény megszületésének körülményeit, a nemzetközi összefüggéseket kell alaposan szemügyre venni és a következményeket tényszerűen feltárni.

Österreichisch-ungarische Beziehungen auf dem Gebiet des Hochschulwesens: Osztrák–magyar felsőoktatási kapcsolatok (Székesfehérvár–Budapest, 2010).

⁸ MÁRTONFY Károly, szerk., *Magyar Felsőoktatás: I. kötet. Megnyitás. Általános szakosztály. II. kötet. Jogi és közgazdasági szakosztály. III. kötet. Bölcsészeti, Orvosi és Műszaki szakosztályok* (Budapest, 1937).

Olyan nehéz kérdésekkel szembesülünk itt, mint hogy a zsidóságot vallási felekezetnek vagy nemzetiségnek kell-e tekinteni? Ez a kérdés pl. az orosz, a lengyel vagy a román gyakorlatban egész más, mint Nyugat-Európában. Felmerülhet az a kérdés is, hogy hol és mikor voltak hasonló felvételi korlátozások Európában, és itt a pl. a cári Oroszország viszonyait és gyakorlatát is vizsgálni kell. Izgalmas kérdés az is, hogy hogyan hatott a *numerus clausus* a hazai zsidó diákok külföldi egyetemjárására. Mennyi volt ebből a kényszerű és mennyi a „normál” peregrináció. A külföldi egyetemjárás adatait eddig csak 1918-ig kutattuk ki. Haraszi György tanulmányában nagyon sok fontos adatot közöl, de főleg azon személyek tanulmányairól tudunk, akik később fontos tudományos pályát futottak be. Haraszi utal több olyan kutatásra, amely próbálta megbecsülni a két háború közötti külföldön tanuló magyarországi zsidó egyetemi hallgatók számát.⁹ Ugyancsak vannak statisztikai adatok arra nézve, hogy hányan tanulnak egy-egy tanévben külföldön, de tudjuk, hogy ezek a statisztikák sohasem lehetnek teljesen pontosak, hiszen a magánúton külföldre kerülőkről nem mindig tudhatunk.

Ahhoz, hogy a *numerus clausus* tényleges hatását a magyarországi és a külföldi egyetemi tanulmányokra vizsgálni tudjuk, pontos és részletes kutatásokat kellene folytatni legalább az osztrák, cseh, német, francia, olasz, svájci és az angol egyetemek levéltáráiban. Ez azonban nem csupán óriási munkát és rengeteg pénzt igényel, hanem fontos módszertani és adatvédelmi kérdéseket is felvet. Nem véletlenül álltunk meg mi is a peregrinációkutatással 1919-nél. Egyrészt tisztázandó 1919 után, hogy kit tekintünk magyar peregrinusnak? Csak azokat, akik a Trianon utáni Magyarország területéről indultak külföldre, vagy azokat is, akik még Magyarország területén születtek, de már az utódállamokból érkeztek a külföldi egyetemre? A svájci, vagy francia, vagy bármely más statisztikák a mai országhatárokat veszik figyelembe. Így Svájcban azt is román diáknak tekintik, aki például 1890-ben Kolozsvárról iratkozott be pl. Zürichben, akkor is, ha nyilvánvalóan magyar családból származott. A korabeli statisztikák ebből a szempontból használhatatlanok. A kutatást nehezíti az is, hogy főleg Németországban fontos egyetemeken, már 1919 előtt sem jegyezték fel a vallási hovatartozást, így nem lehet pontosan megállapítani, hogy ki érkezett a *numerus clausus* miatt az adott tanintézetbe. Adatvédelmi okokból az 1919 utáni egyetemi anyakönyveket sok helyen már nem engedik kutatni, s emiatt ez a munka nehezen végezhető, például Svájcban. Összességében megállapítható, hogy mindaddig, amíg egy hatalmas projekt keretében ezeket a vizsgálatokat legalább a legjelentősebb célegyetemeken nem végezzük el, addig erre a kérdésre hiteles válasz nem adható. Saját kutatásaim alapján arról tudok beszámolni, hogy 1876 és 1900 között összesen 16 879 külföldi beiratkozást (nem személyt) rögzítettünk külföldi egyetemeken Magyarországról, s ezek közül 4136 volt zsidó diáké. Ez a korabeli beiratkozások 24,5%-a. Az 1901–1919 közötti időszakban 14 285 beiratkozásról tudunk, akik közül 2989 volt zsidó egyetemi hallgatóé.

⁹ KATZBURG Nathaniel, *Zsidópolitika Magyarországon 1919–1943* (Budapest: Babel Kiadó, 2002).

Ez a beiratkozások 17,05%-a. Ezeket az arányokat kellene megvizsgálni 1919 és 1943 között is. Kezdetleges kutatások történtek már e témában,¹⁰ de átfogó vizsgálatokra eddig még nem került sor. Ennek időigényes voltára jó adalék, hogy a Francia Nemzeti Levéltárban csupán a Sorbonne bölcsész és természettudományi karán tanult magyarországi hallgatók adatainak összegyűjtése négy levéltáros szakember kétheti munkáját igényelte a vizsgált időszakból.¹¹

Összességében elmondható, hogy a kötet minden túlzás nélkül hiánypótló és értékes tanulmányokat tartalmaz, és mint azt a címben az egyes szám jelzi, remélhető, hogy folytatása is hamarosan megjelenik.

Szögi László

¹⁰ Lásd HORVÁTH Ákos, szerk., *Tanulmányok az újkori külföldi magyar egyetemjárás történetéhez* (Budapest, 1997). Benne vannak adatok a két világháború közötti karlsruhei, bolognai, padovai, angliai és amerikai egyetemeken tanult magyarországi diákokról.

¹¹ Annyi pozitívumot lehet mondani a leendő kutatóknak, hogy több egyetemen ma már elektronikus adatbázisok állnak rendelkezésre a beiratkozott diákokról, s ez nagymértékben megkönnyítheti a kutatást, persze csak akkor, ha nem ütközünk adatvédelmi korlátozásokba. Ilyen adatbázissal találkoztam már Brüsszelben, Paviában vagy Giessenben is.